

به نام خدا

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنرهای تجسمی

پایان نامه تحصیلی جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته ارتباط تصویری

عنوان:

بررسی تاثیر تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار بر آثار
طراحان گرافیک معاصر از سال ۱۳۵۰ تاکنون

استاد راهنما:

مصطفی اوجی

نگارش و تمقیق:

صادق خداپرست کلاهدوزمحلّه

بهمن ۱۳۹۰

چکیده

طراحان گرافیک همواره از منابع گوناگونی برای خلق آثارشان بهره می گیرند. تصویرسازی های تک رنگ اواخر قاجار (تصاویر چاپ سنگی) نیز که ریشه در سنتهای نقاشی ایرانی دارد در هنر گرافیک معاصر ایران حیاتی دوباره یافت و امروزه به یکی از منابع استفاده برای طراحان معاصر ایران تبدیل شده است و طراحان مختلفی از این تصاویر استفاده می کنند. تاثیر این تصاویر را می توان بر آثار گرافیک ایران به خوبی مشاهده کرد. در این تحقیق ابتدا با مطالعه بر روی تصویرسازی های تک رنگ اواخر قاجار (تصاویر چاپ سنگی)، شناخت ویژگیها و آشنایی با نحوه خلق این آثار و سپس با گردآوری آثاری از هنرمندان گرافیک معاصر که از این منابع تاثیر گرفته اند و همچنین منابع تصاویر چاپ سنگی سعی در کشف رابطه بین آثار هنرمندان معاصر با تصاویر چاپ سنگی نموده ام. ویژگیهای خاص تصاویر چاپ سنگی که به نوعی این تصاویر را متمایز از منابع تصویری دیگر می کند عبارت بود از خطوط ضخیم که برای نشان دادن سایه روشن و ایجاد سه بعد نمایی در عناصر تصویر، از تکرار خطوط در کنار هم استفاده می شد، سادگی هرچه بیشتر طرح که در عوض بر قدرت طراحی و بیان تصویری تاکید می گردید و پرهیز از طبیعت نمایی و همچنین نحوه ی قرارگیری تصویر در آثار.

عموم هنرمندانی که از این منابع تصویری جهت خلق آثار خود بهره برده اند با روشهای مختلف طراحی سعی در رجعت به این آثار نموده اند که نتیجه این سعی در این خلاصه می گردد که هر هنرمند به فراخرو نوع کار خود اقدام به استفاده از تصاویر چاپ سنگی کرده است.

واژه های کلیدی (فارسی): تصویرسازی چاپ سنگی، قاجار، طراحان گرافیک معاصر.

فهرست مطالب:

چکیده.....	الف
فهرست مطالب.....	ب
فهرست تصاویر.....	ث
فهرست نمودار.....	خ

فصل اول: کلیات

مقدمه.....	۲
------------	---

فصل دوم: ویژگی های چاپ سنگی

چاپ سنگی.....	۸
کتابت چاپ سنگی.....	۱۲
دسته بندی کتاب های چاپ سنگی.....	۱۵
رواج کتب چاپ سنگی.....	۲۱
روزنامه های مصور چاپ سنگی.....	۲۲
تصویرگران کتاب های چاپ سنگی.....	۲۵
ویژگی مصورسازی در کتاب ها و روزنامه های چاپ سنگی.....	۲۶
ویژگی های ساختاری کتاب های چاپ سنگی.....	۲۷
ویژگی ها و آرایش صفحات داخلی.....	۳۲

فصل سوم: تصاویر چاپ سنگی و طراحی گرافیک معاصر

بررسی تصاویر چاپ سنگی و طراحی گرافیک معاصر.....	۳۵
---	----

فصل چهارم: بررسی کمی نمونه ها

بررسی نمونه های پوستر، تصویرسازی و طرح جلد.....	۶۶
---	----

۱۰۴	نتیجه
۱۰۷	گزارش کار عملی
۱۱۳	فهرست مآخذ تصاویر
۱۲۰	پیوست ۱: نمونه پرسش نامه
۱۲۱	پیوست ۲: تصاویر نمونه های تحقیق
۱۲۱	پوستر
۱۲۵	تصویرسازی
۱۲۶	طرح جلد

فهرست تصاویر

فهرست تصاویر فصل دوم

بخش اول

- تصویر ۱-۱- تصویری از نسخه‌ی خمسه، ۱۲۶۴ه.ق..... ۱۸
- تصویر ۱-۲- تصویری از نسخه‌ی لیلی و مجنون، ۱۲۷۵ه.ق..... ۱۹
- تصویر ۱-۳- تصویری از نسخه‌ی حمله‌ی حیدری، ۱۲۶۴ه.ق..... ۱۹
- تصویر ۱-۴- تصویری از نسخه‌ی الف لیله و لیله، ۱۲۷۲ه.ق..... ۲۰
- تصویر ۱-۵- تصویری از نسخه‌ی قانون نظام، ۱۲۶۷ه.ق..... ۲۰
- تصویر ۱-۶- شفا یافتن دختر کور در یکی از امامزاده‌های رشت، ۱۲۷۷ه.ق..... ۲۴
- تصویر ۱-۷- تصویر محمود خان ملک الشعراء، ۱۳۰۶ه.ش..... ۲۴
- تصویر ۲-۱- طرح جلد مجله‌ی هما، بهمن ۱۳۵۰ه.ش..... ۳۶
- تصویر ۲-۲- تصویری از نسخه‌ی افتخارنامه‌ی حیدری، ۱۳۱۷ه.ق..... ۳۷
- تصویر ۲-۳- تصویرگری برای کتاب آرش کمانگیر، بدون تاریخ..... ۳۸
- تصویر ۲-۴- تصویرگری برای کتاب آرش کمانگیر، بدون تاریخ..... ۳۹
- تصویر ۲-۵- پوستر یازدهمین جشنواره‌ی بین المللی فیلم کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۵ه.ش..... ۴۰
- تصویر ۲-۶- پوستر یازدهمین جشنواره‌ی بین المللی فیلم کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۵ه.ش..... ۴۰
- تصویر ۲-۷- تصویرگری برای افسانه‌ی آفرینش در ایران، بدون تاریخ..... ۴۰
- تصویر ۲-۸- تصویری از نسخه‌ی هزار داستان، ۱۳۱۷ه.ق..... ۴۰
- تصویر ۲-۹- تصویرگری برای افسانه‌ی آفرینش در ایران، بدون تاریخ..... ۴۱
- تصویر ۲-۱۰- تصویری از نسخه‌ی هزار داستان، ۱۳۱۷ه.ق..... ۴۱
- تصویر ۲-۱۱- تصویرگری برای افسانه‌ی آفرینش در ایران، بدون تاریخ..... ۴۲

- تصویر ۱۲-۲- تصویری از نسخه‌ی هزار داستان، ۱۳۱۷ه.ق..... ۴۲
- تصویر ۱۳-۲- تصویرگری برای افسانه‌ی آفرینش در ایران، بدون تاریخ..... ۴۴
- تصویر ۱۴-۲- تصویرگری برای افسانه‌ی آفرینش در ایران، بدون تاریخ..... ۴۴
- تصویر ۱۵-۲- تصویرگری برای نشریه نگین، شماره ۲۳..... ۴۴
- تصویر ۱۶-۲- تصویرگری برای نشریه نگین، شماره ۴۹..... ۴۴
- تصویر ۱۷-۲- تصویرگری برای افسانه‌ی آفرینش در ایران، بدون تاریخ..... ۴۵
- تصویر ۱۸-۲- پوستر بزرگداشت میراث فرهنگی و روز جهانی موزه ، ۱۳۸۲..... ۴۵
- تصویر ۱۹-۲- پوستر نهمین دوسالانه‌ی طراحی گرافیک معاصر ایران، ۱۳۸۶..... ۴۶
- تصویر ۲۰-۲- پوستر روز جهانی جهانگردی (ورزش و جهانگردی)، ۱۳۸۳..... ۴۶
- تصویر ۲۱-۲- انیمیشن امیر حمزه دلدار و گور دلگیر، ۱۳۵۶..... ۴۷
- تصویر ۲۲-۲- پوستر انیمیشن امیر حمزه دلدار و گور دلگیر، ۱۳۵۶..... ۴۸
- تصویر ۲۳-۲- بروشور داروی ژنریک باعنوان بلادونا-پ ب ، ۶۷-۱۳۶۴..... ۴۹
- تصویر ۲۴-۲- تصویری از نسخه‌ی شاهنامه فردوسی، ۱۲۶۶ه.ق..... ۴۹
- تصویر ۲۵-۲- بروشور داروی ژنریک پماد آمفوتریسین ب ، ۶۷-۱۳۶۴..... ۵۰
- تصویر ۲۶-۲- تصویرگری برای داستان‌های ملانصرالدین، بدون تاریخ..... ۵۰
- تصویر ۲۷-۲- تصویرگری برای داستان‌های ملانصرالدین، بدون تاریخ..... ۵۱
- تصویر ۲۸-۲- پوستر برای روز جهانی انیمیشن، بدون تاریخ..... ۵۱
- تصویر ۲۹-۲- جلد کتاب کشف الایات مثنوی هفت اورنگ جامی، ۱۳۸۳ ه.ش..... ۵۲
- تصویر ۳۰-۲- جلد کتاب فرشتگان خدا، ۱۳۷۴ ه.ش..... ۵۲
- تصویر ۳۱-۲- جلد مجله کمان شماره ۸۵، ۱۳۸۵ ه.ش..... ۵۳
- تصویر ۳۲-۲- تصویری از نسخه‌ی اسرار الشهداء چاپ ۱۲۶۸ه.ق..... ۵۳
- تصویر ۳۳-۲- تصویرسازی برای کتاب صد دانه یاقوت، ۱۳۸۲ ه.ش..... ۵۴

- تصویر ۳۴-۲- صفحه آرایی مجله کمان، بدون تاریخ..... ۵۵
- تصویر ۳۵-۲- تصویرسازی پوستری برای نیمه شعبان ، ۱۳۸۷ ه.ش..... ۵۵
- تصویر ۳۶-۲- جلد مجله شوکران شماره پانزده و شانزده ، ۱۳۸۳ ه.ش..... ۵۶
- تصویر ۳۷-۲- پوستر پنجاه- پنجاه، نمایشگاه رنگ پنجم در ایتالیا ، ۱۳۸۴ ه.ش..... ۵۷
- تصویر ۳۸-۲- طرح جلد مجله‌ی سروش کودکان، دی ماه ۱۳۷۴ ه.ش..... ۵۸
- تصویر ۳۹-۲- طرح جلد کتاب قصه‌های مشهدی گلین خانم، شماره ۱۳..... ۵۹
- تصویر ۴۰-۲- تصویری از نسخه‌ی رستم زابلی، ۱۸۲۹ م..... ۵۹
- تصویر ۴۱-۲- طرح جلد تاریخچه انیمیشن در ایران، منبع: حرفه هنرمند، شماره ۱۳..... ۶۰
- تصویر ۴۲-۲- تصویری از نسخه‌ی عجایب المخلوقات، ۱۲۶۴ه.ق..... ۶۰
- تصویر ۴۳-۲- تصویری صفحه‌ی ۴۹ جلد سوم تاریخ ادبیات کودکان، شماره ۱۳..... ۶۱
- تصویر ۴۴-۲- شاهزاده‌ای که هرگز نمی‌خندید، ۱۳۸۵ ه.ش..... ۶۲
- تصویر ۴۵-۲- تصویری از نسخه‌ی خمسه، ۱۲۶۴ه.ق..... ۶۲
- تصویر ۴۶-۲- تصویری از نسخه‌ی الف لیله و لیله، ۱۲۷۲ه.ق..... ۶۳
- تصویر ۴۷-۲- تصویری از نسخه‌ی الف لیله و لیله، ۱۲۷۲ه.ق..... ۶۳
- تصویر ۴۸-۲- شاهزاده‌ای که هرگز نمی‌خندید، ۱۳۸۵ ه.ش..... ۶۴
- تصویر ۴۹-۲- تصویری از نسخه‌ی جامع المعجزات، ۱۲۷۱ه.ق..... ۶۵

- نمودار ۱- مقایسه میزان استفاده از هر تکنیک طراحی چاپ سنگی در پوستر هنرمندان معاصر.....۶۸
- نمودار ۲- مقایسه پوستر هنرمندان معاصر از لحاظ نوع رنگبندی.....۶۹
- نمودار ۳- مقایسه میزان استفاده از خطوط و نقاط در القای بافت در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۰
- نمودار ۴- مقایسه نوع بافت ایجاد شده توسط خطوط و نقاط در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۱
- نمودار ۵- مقایسه نوع رابطه تصویر و متن در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۲
- نمودار ۶- مقایسه نوع فضا در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۳
- نمودار ۷- مقایسه نوع فضای کاذب در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۴
- نمودار ۸- مقایسه نوع تمهیدی برای عمق در فضای کاذب موازی با سطح در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۵
- نمودار ۹- مقایسه نوع تزینات به کار رفته در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۶
- نمودار ۱۰- مقایسه نوع متن نوشتاری در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۷
- نمودار ۱۱- مقایسه نوع تناسبات به کار رفته در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۸
- نمودار ۱۲- مقایسه نوع سایه روشن به لحاظ منبع نور در پوستر هنرمندان معاصر.....۷۹
- نمودار ۱۳- مقایسه میزان استفاده از هر تکنیک طراحی چاپ سنگی در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۰
- نمودار ۱۴- مقایسه تصویرسازی هنرمندان معاصر از لحاظ نوع رنگبندی.....۸۱
- نمودار ۱۵- مقایسه میزان استفاده از خطوط و نقاط در القای بافت در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۲
- نمودار ۱۶- مقایسه نوع بافت ایجاد شده توسط خطوط و نقاط در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۳
- نمودار ۱۷- مقایسه نوع رابطه تصویر و متن در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۴
- نمودار ۱۸- مقایسه نوع فضا در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۵
- نمودار ۱۹- مقایسه نوع فضای کاذب در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۶
- نمودار ۲۰- مقایسه نوع تمهیدی برای عمق در فضای کاذب موازی با سطح در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۷
- نمودار ۲۱- مقایسه نوع تزینات به کار رفته در تصویرسازی هنرمندان معاصر.....۸۸

- نمودار ۲۲- مقایسه نوع متن نوشتاری در تصویرسازی هنرمندان معاصر ۸۹
- نمودار ۲۳- مقایسه نوع تناسبات به کار رفته در تصویرسازی هنرمندان معاصر ۹۰
- نمودار ۲۴- مقایسه نوع سایه روشن به لحاظ منبع نور در تصویرسازی هنرمندان معاصر ۹۱
- نمودار ۲۵- مقایسه میزان استفاده از هر تکنیک طراحی چاپ سنگی در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۲
- نمودار ۲۶- مقایسه طراحی جلد هنرمندان معاصر از لحاظ نوع رنگبندی ۹۳
- نمودار ۲۷- مقایسه میزان استفاده از خطوط و نقاط در القای بافت در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۴
- نمودار ۲۸- مقایسه نوع بافت ایجاد شده توسط خطوط و نقاط در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۵
- نمودار ۲۹- مقایسه نوع رابطه تصویر و متن در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۶
- نمودار ۳۰- مقایسه نوع فضا در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۷
- نمودار ۳۱- مقایسه نوع فضای کاذب در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۸
- نمودار ۳۲- مقایسه نوع تمهیدی برای عمق در فضای کاذب موازی با سطح در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۹۹
- نمودار ۳۳- مقایسه نوع تزیینات به کار رفته در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۱۰۰
- نمودار ۳۴- مقایسه نوع متن نوشتاری در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۱۰۱
- نمودار ۳۵- مقایسه نوع تناسبات به کار رفته در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۱۰۲
- نمودار ۳۶- مقایسه نوع سایه روشن به لحاظ منبع نور در طراحی جلد هنرمندان معاصر ۱۰۳

فصل یک: کلیات

مقدمه

پژوهش حاضر درباره‌ی تاثیر تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار (تصاویر چاپ سنگی) و حضور آنها در گرافیک معاصر ایران است. دیدن آثاری مربوط به هنر گرافیک معاصر ایران که در آنها از این تصاویر استفاده شده بود، عاملی شد تا مشتاق شوم در این زمینه پژوهش انجام دهم. پس از آن با راهنمایی و مشورت استادان محترم و دوستانی که در زمی نهی چاپ سنگی صاحب تجربه و نظر بودند، موضوع تاثیر تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار بر آثار طراحان گرافیک معاصر را برای رساله‌ی نهایی دروهی کارشناسی ارشد برگزیدم.

کار پژوهش این موضوع در آغاز ساده می نمود؛ اما سختی پژوهش زمانی نمایان شد که با مشکل کمبود منابع مواجه شدم. جمع آوری آثار مورد نیاز برای تحقیق و کمبود شدید منابع مکتوب در این زمینه، عواملی بود که ادامه مسیر را بسیار دشوار کرد. در این مدت، زمان بسیار زیادی صرف جمع آوری تصاویر و مطالب ضروری شد.

اما مشکل بسیار بزرگ دیگری که به سختی کار می افزود یافتن آن دسته از تصویرهای چاپ سنگی بود که در آثار مختلف به کار رفته بودند. گفتنی است که به رغم جستجوی فراوان، موفق به جمع آوری تمام نمونه‌های موجود در این زمینه نشدم و تنها آن دسته از آثار را بررسی کردم که مهم - تر به نظر می‌رسیدند.

لازم به ذکر است که در این بررسی به تمام نمونه‌های موجود پرداخته نشده است چرا که هدف اصلی اثبات این مسئله بوده است که تصاویر چاپ سنگی در هنر گرافیک معاصر ایران حیاتی دوباره یافته‌اند و هنر گرافیک معاصر ایران در مسیر خود از آنها بهره برده است. پس به ذکر چند نمونه از این بین اکتفا شده است.

با ورود چاپ سنگی در اواسط دوره قاجار به ایران و تحول در صنعت تکثیر کتب مساله انتقال تصاویر مربوط به متن به وجود آمد که هنرمندان آن زمان با توجه به فرهنگ و پیشینه هنر نگارگری

اقدام به استفاده از این نگاره ها به صورت تصویرسازی های تک رنگ نمودند که بتوان به آسانی با چاپ سنگی تکثیر شود این خود شروعی نو برای تصویر سازی کاربردی در صنعت بوده است . بعد از گذشت سالها در دوره معاصر جمعی از هنرمندان به استفاده فرمی و ساختاری و حتی تایپوگرافی از نمونه های تصویرسازی دوره قاجار نمودند . لذا پژوهش حاضر می تواند جهت شناسایی و تحلیل مشخصه های اصلی و شکل تصویرسازی های تک رنگ دوره قاجار و بررسی نحوه استفاده از این شیوه با توجه به محتوای اثر در آثار طراحان گرافیک معاصر گام موثری بوده که ضرورت این تحقیق را مشخص می سازد.

طرح مساله تحقیق

طراحان گرافیک معاصر ایران همچون سایر طراحان جهان از منابع مختلف و گوناگون مایه گرفته اند و می گیرند، دامروی این منابع شامل منابع داخلی، خارجی، جدید و قدیمی و تاریخی می شود. یکی از منابعی که در دوره ی معاصر توسط طراحان گرافیک مورد استفاده قرار گرفته است، تصاویر موجود در کتاب های چاپ سنگی دور هی قاجار است. این کتاب ها و تصاویر موجود در آنها در چند دهه اخیر مورد اقبال عمومی واقع شده اند و طراحان گرافیک مختلف در خلق آثارشان از آنها بی بهره نبوده اند. در تحقیق به بررسی کوتاهی درباره ی حیات مجدد تصاویر چاپ سنگی در گرافیک معاصر ایران پرداخته می شود.

تاکنون هیچ تحقیق جامعی در این باره صورت نگرفته است و تنها تحقیق موجود در این زمینه که سابقه ی مطلب پیش روست، مقاله ای است که در شمار هی ۱۳ نشری هنرهای تصویری حرفه، هنرمند و به قلم محقق آلمانی، اولریش مارزلف^۱ چاپ شده است. مارزلف در بخشی از مقاله نیز به این نکته اشاره می کند که نتوانسته است تمام آثار و مدارک مربوط به این پدیده را به طور کامل و جامع فراهم کند و تنها به چند نمونه اتفاقی مربوط به چهار ده هی گذشته اکتفا کرده است. مساله

1 Ulrish Marzolph

اینجاست که آیا هنرمندان معاصر گرافیک ایران خواسته یا توانسته اند به نح و احسنت از این منابع بی نظیر تصویری بهره برده لازم را ببرند و اگر از این منابع بهره برده اند این تاثیر به چه صورت در آثار این هنرمندان مشاهده می شود . بنابراین اینجانب سعی نموده ام با بررسی این آثار، راهکارها و روشهای مختلف استفاده از تصاویر چاپ سنگی در خلق آثار جدید را کشف نموده تا طرح های جدید دارای ویژگی های بیشتری از تکنیک طراحی تصاویر چاپ سنگی باشد.

بیان اهداف و سوال های اصلی تحقیق

هدف از انجام این تحقیق بررسی و ارزیابی این موضوع است که هنرمندان گرافیک معاصر آیا از آثار تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار (چاپ سنگی) تاثیر پذیرفته اند و اگر پذیرفته اند چگونه و به چه صورت این تاثیر در آثار این هنرمندان مشاهده می شود.

با توجه به اهداف این تحقیق سعی شده تا برای سولات زیر جواب مناسبی یافت شود:

۱- آثار تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار (چاپ سنگی) دارای چه ویژگی های

بصری هستند؟

۲- هنرمندان معاصر در طراحی پوستر خود از چه خصوصیات آثار تصویرسازی تک

رنگ اواخر قاجار (چاپ سنگی) تاثیر پذیرفته اند؟

۳- چه ویژگیهایی از آثار تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار (چاپ سنگی) در طرح

روی جلد های معاصر دیده می شود؟

۴- نقاط اشتراک ویژگیهایی آثار تصویرسازی تک رنگ اواخر قاجار (چاپ سنگی) با

تصویرسازی هنرمندان گرافیک معاصر ایران چیست؟

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های انجام شده در مورد تصاویر کتب چاپ سنگی منحصر به چاپ سنگی، دوران قاجار، تکنیک‌های آن و غیره بوده است و هرگز مطالعه تطبیقی میان تصاویر کتب چاپ سنگی و آثار گرافیک معاصر صورت نگرفته است. این تحقیق نشانگر چگونگی استفاده هنرمندان گرافیک معاصر از تصاویر چاپ سنگی می باشد.

از نمونه تحقیقات که در این راستا انجام شده می توان به نمونه های زیر اشاره کرد:

محمد رضا شریف زاده، ویژگیهای بصری کتب چاپ سنگی دوره قاجار، پایان نامه ی کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر، ۱۳۱۱ / که بصورت کلی در خصوص ویژگی های بصری کتب چاپ سنگی دوره قاجار از قبیل موضوع، سبک، کادر، کتاب آرایبی و تصویرسازی کتب چاپ سنگی و روش چاپ سنگی و انواع چاپ خانه ها و ویژگیهای فنی کتب چاپ سنگی سخن رفته است و به صورت خاص بر روی تصویرسازی های آن دوره از لحاظ ساختار و فرم تحلیلی صورت نگرفته است.

هاجر صمدی، نقاشی های چاپ سنگی، مضامین و الهامات، پایان نامه ی کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر، ۱۳۸۳ / این تحقیق به مطالعه نقاشی های چاپ سنگی پرداخته شده است به این ترتیب که پس از تاریخچه چاپ سنگی در اروپا، کشورهای اسلامی و ایران و تعریف انواع چاپ، چاپ کتاب برای عموم و بعد به چاپ سنگی در دوره قاجار با خصوصیات آن اعم از تزئینات تصویر، صفحه آرایبی و مواد فنی و تصویرگران و گونه های مختلف کتاب ها مورد بررسی قرار گرفتند و با جمع بندی خصوصیات این کتابها و تفاوت و شباهت بین آنها و دیگر رسانه های تصویری هم زمان در یک کلام به صورت کلی این تحقیق به پایان رسیده است.

الهام هراتی، پژوهش در عناصر بصری کتب و روزنامه های چاپ سنگی، پایان نامه ی کارشناسی، دانشگاه هنر، ۱۳۷۵ / در این تحقیق به صورت کلی بررسی و ویژگیهای بصری کتب و روزنامه های چاپ سنگی تحقیق شده و به صورت ساختاری و فرمی بر تصویرسازی این دوره تحقیقی صورت نگرفته است.

فرضیه ها و روش تحقیق

فرضیه اصلی این تحقیق کشف این موضوع است که طراحان گرافیک معاصر از ویژگی های آثار چاپ سنگی تاثیر پذیرفته اند و همچنین کشف چگونگی استفاده از پیشینه ی تصویری (چاپ سنگی) در آثار گرافیک هنرمندان معاصر ایران، استفاده از نتایج تحقیق در حوزه هنرهای تجسمی از جمله در طراحی پوستر، تصویر سازی و طراحی جلد و غیره راه کاری برای آیندگان در این بخش است.

این تحقیق از نوع تحقیق روش ترکیبی است و نمونه های جمع آوری شده پس از دسته بندی با روش توصیفی بررسی می شود. از آنجا که نمونه های مورد نیاز در جای خاصی متمرکز نبوده است و آثار مورد بررسی از مراکز مختلف جمع آوری گشته است، روش جمع آوری نمونه ها از نوع غیر محتمل سهل الوصول است، زیرا دسترسی به همه نمونه ها به دلیل پراکندگی آنها و بعضاً موجود نبودن بعضی از آنها امکانپذیر نبوده است.

در فصل دوم که در حقیقت مروری است بر پیشینه و ویژگیهای چاپ سنگی، که در این فصل به شکلی خلاصه و مختصر تاریخچه و ویژگیهای چاپ سنگی در ایران ارایه شده است. با توجه به تحقیقات زیادی که تاکنون در این باره صورت پذیرفته است، به ذکر مختصری درباره ی چاپ سنگی در ایران و مصورسازی به این شیوه در دوره ی قاجار بسنده شده است.

در فصل سوم سعی شده است تا با ذکر نمونه هایی از هنرمندان در حوزه های مختلفی چون طراحی پوستر، طراحی جلد کتاب و مجله، تصویرسازی مساله تاثیر گرفتن از این تصاویر مورد بررسی قرار گیرد.

پس از آن به مساله ی نحوه ی استفاده ی هنرمندان گرافیک معاصر از مصورسازی های چاپ سنگی با استفاده از روش های کمی و طرح یک پرسش نامه پرداخته شده است.

فصل دوم:

ویژگی‌های چاپ سنگی

نخستین کتاب فارسی که با حروف سربی در ایران به چاپ رسید رساله جهادیه از عیسی بن حسن قائم مقام فراهانی است که نخست در ۱۲۳۳ ه. ق منتشر شد. مدت ۱۵ سال استفاده از حروف سربی یگانه شیوه موجود برای چاپ کتاب در ایران بود تا اینکه ایرانیان با چاپ سنگی آشنا شدند ، از این زمان چاپ‌های سنگی و سربی حدود بیست سال کمابیش در کنار هم مورد استفاده قرار می گرفت اما چاپ سنگی هر چه بیشتر برای خود جا باز می کرد. سرانجام کار بدانجا رسید که چاپ سنگی مدتی چاپ سربی را در تنگنا قرار داد . پس از این که چهل پنجاه کتاب با حروف سربی به چاپ رسید، استفاده از این شیوه چاپ در حدود ۱۲۷۲ ه. ق متوقف شد و تقریباً حدود بیست سال بعد در ۱۲۹۱ ه. ق از سر گرفته شد (اولریش مارزلف، ۱۳۸۴).

چاپ سنگی در زبان لاتین «litho» به معنای سنگ و «graph» به معنای نگارش و نوشتن است. چاپ سنگی یک روش مختلط فیزیکی و شیمیایی است که براساس دفع متقابل آب و چربی اختراع شده و از انواع چاپ مسطح است. این روش چاپ هم به عنوان فرآیند چاپ هنری و هم به عنوان فرایند چاپ تجاری به کار می رود. با این تفاوت که در چاپ های هنری از سنگ چاپ و در چاپ های تجاری از صفحه فلزی استفاده می کنند (پاکباز، ۱۳۸۳).

تکنیک چاپ سنگی بر حسب تصادف کشف شد . در سال ۱۷۹۸ آلویس زنفلدر^۲ نمایش نامه نویس مونیخی که برای چاپ آثار خود در جستجوی روش کم هزینه ای بود، نوشتن روی سطح صیقلی یک قطعه سنگ را آزمایش کرد و از این راه خاصیت دفع آب مرکب چربی را که با آن می نوشت کشف نمود. در آغاز نقش مورد نظر را با دست روی سنگ چاپ می کشیدند و عمل چاپ نیز به صورت دستی انجام می گرفت صفحه کاغذ به سنگ آغشته به مرکب تماس پیدا می کرد و از پشت فشرده می شد. زنفلدر از همان سال ۱۸۰۵ م در این اندیشه بود که به جای سنگ های گران وزن از وسیله دیگری استفاده کند ولی تنه ۱ در سال ۱۹۰۴ م بود که آریر پوبل و کاسپار هرمن، دو

2. Alois senefelder

آمریکایی ساکن ایالت نیوجرسی موفق شدند لوحه فلزی نازکی اختراع کنند که به جای سنگ، حامل نقش و تصویر مورد نظر شود. نخست لوحه فلزی به مرکب آغشته می شد سپس رطوبت موجود، مرکب اضافی را دفع می کرد، آنگاه تصویر بر جای مانده به نوردی پوشیده از لاستیک منتقل می شد و سرانجام این نقش به صفحه کاغذ انتقال می یافت. این شیوه غیر مستقیم چاپ افست نامیده شد (مرکلی، ۳، ۱۳۶۸).

چاپ سنگی در نخستین دهه های قرن نوزدهم از طریق کشور روسیه به ایرانیان معرفی شد. نخستین چاپخانه سنگی در سال ۱۸۲۱ به دستور عباس میرزا نایب السلطنه از تفلیس به ایران وارد شد. یک نقاش ایرانی به نام الله وردی که اصول چاپ سنگی را در تفلیس آموخته بود، در ماه مارس ۱۸۲۱ با، مجموعه کاملی از تجهیزات چاپ سنگی به تبریز بازگشت. بنا به گفته محمد علی خان تربیت چهار جلد، شامل دو جلد از هدایت القلوب اثر مجلسی (۱۸۲۴-۲۵/۱۲۴۰؛ ج دوم ۲۶۷/۱۲۴۱-۱۸۲۵)، بوستان سعدی (۱۸۳۱-۳۲/۱۲۴۷) و مخارق القلوب اثر نراقی احتمالاً در این چاپخانه در تبریز به چاپ رسیده است.

کاملاً روشن است که در سال ۱۸۳۲-۳۳/۱۲۴۸ یک چاپخانه سنگی در تبریز دایر بوده است. در واقع این چاپخانه با تلاش ها و پیگیری های میرزا صالح شیرازی تاسیس شد. در سال ۱۸۲۹ تجهیزات مورد نیاز برای چاپ سنگی به همراه یک متخصص چاپ توسط خسرو میرزا و میرزا صالح به ایران آورده شد. یک قرآن (چاپ ۱۸۲۳-۳۳/۱۲۴۸) و کتاب زاد المعاد اثر مجلسی (چاپ ۱۸۳۶/۱۲۵۱) نخستین آثاری بودند که به شیوه چاپ سنگی توسط آقا علی بن حاجی محمد حسین الشرع تبریزی انتشار یافتند (مهاجر، ۱۳۸۹).

در زمان ناصرالدین شاه علاقه به چاپ بیشتر شد. انتشار روزنامه های مصور چاپ سنگی نیز یادگار همین دوره است (دانشور، ۱۳۷۰).

اوج ترقی چاپ سنگی و نقاشی توام با آن که در ایران به صورت «لیتوگرافی» رایج بود از سالهای ۱۲۶۰ تا ۱۳۰۰ ه. ق بوده است ولی بعد از سال ۱۳۰۰ کیفیت تصاویر چاپ سنگی کتاب‌ها به تدریج نازل تر می‌شود. صنعت چاپ از سال ۱۳۰۰ شمسی به این طرف روز به روز پسرقت کرده است. بعد با ورود ماشین های چاپ و ماشین های روتاتیو و آشنایی با اسلوب های مختلف فتومکانیک و هم چنین چاپ های متنوع رنگی و چاپ های دیجیتالی این صنعت به تدریج گسترش بیشتری می‌یابد (سعید نفیسی، ۱۳۵۲).

در روش چاپ سنگی تصویر را معمولاً با مداد چاپ سنگی که از مواد چرب ساخته شده است روی سنگ آهک یا صفحه فلزی که به صورت مکانیکی کیفیتی مشابه سنگ آهک به خود گرفته است، رسم می‌کنند. کیفیت چرب این مداد یا مرکب با سمه به صورتی است که در مقابل تیزاب و آب مقاوم است. سپس طرح رسم شده بر روی صفحه را به وسیله صمغ عربی و محلول جوهر شوره (تیزاب) ثبات می‌بخشند.

تیزاب بخش‌هایی که طراحی نشده و آغشته به محلول چرب (مداد لیتوگرافی) یا مرکب توش نمی‌باشد، حل کرده و از بین می‌برد و به این ترتیب نقش اصلی و یا طراحی و یا حروف ب ه صورت برجسته باقی می‌ماند. پس از شستن تصویر با ترابانتین و سپس آب، صفحه سنگی یا فلزی آماده می‌شود تا مرکب چاپ را با غلتک روی آن منتقل کنند و به این ترتیب تصویر روی کاغذ چاپ می‌شود.

هر سنگی که با این روش متن یا تصویر روی آن نقش می‌بست برای چاپ ۷۵۰ نسخه جوابگو بود و پس از آن نقش روی سنگ قابل چاپ نبود. به همین دلیل کتاب چاپ سنگی را در ایران حدود ۷۰۰ تا ۸۰۰ نسخه بیش تر چاپ نمی‌کردند. البته در این میان به موارد استثنا هم بر می‌خوریم نظیر کمال الدین شیخ صدوق (چاپ تهران ۱۳۰۱ ه. ق) که در ۱۰۸۰ نسخه چاپ گردید.